

Oikeustapauskokoelma

UNIONIN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (toinen jaosto)

12 päivänä huhtikuuta 2018*

Ennakkoratkaisupyyntö – Oikeus perheenyhdistämiseen – Direktiivi 2003/86/EY – 2 artiklan f alakohta – Käsite ”ilman huoltajaa tuleva alaikäinen” – 10 artiklan 3 kohdan a alakohta – Pakolaisen oikeus perheenyhdistämiseen vanhempiensa kanssa – Pakolainen, joka on alle 18-vuotias saapuessaan jäsenvaltion alueelle ja jättäessään turvapaikkahakemuksen mutta täysi-ikäinen ajankohtana, jona häntä koskeva turvapaikan myöntämispäätös tehdään ja jona hän tekee perheenyhdistämistä koskevan hakemuksen – Ratkaiseva päivämäärä sen arvioimisen kannalta, onko asianomainen ”alaikäinen”

Asiassa C-550/16,

jossa on kyse SEUT 267 artiklaan perustuvasta ennakkoratkaisupyyntöstä, jonka rechtbank Den Haag (Haagin alioikeus, Alankomaat) on esittänyt 26.10.2016 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut unionin tuomioistuimeen 31.10.2016, saadakseen ennakkoratkaisun asiassa

A ja

S

vastaan

Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie,

UNIONIN TUOMIOISTUIN (toinen jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja M. Ilešič (esittelevä tuomari) sekä tuomarit A. Rosas, C. Toader, A. Prechal ja E. Jarašiūnas,

julkisasiamies: Y. Bot,

kirjaaja: johtava hallintovirkamies M. Ferreira,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 14.9.2017 pidetyssä istunnossa esitetyn,

ottaen huomioon huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

- A ja S, edustajinaan N. C. Blomjous ja S. Wierink, advocaten,
- Alankomaiden hallitus, asiamiehinnään M. K. Bulterman, A. M. de Ree ja H. S. Gijzen,
- Puolan hallitus, asiamiehenään B. Majczyna,

* Oikeudenkäyntikieli: hollanti.

– Euroopan komissio, asiamiehinään C. Cattabriga ja G. Wils,
kuultuaan julkisasiamiehen 26.10.2017 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,
on antanut seuraavan

tuomion

- 1 Ennakkoratkaisupyyntö koskee oikeudesta perheenyhdistämiseen 22.9.2003 annetun neuvoston direktiivin 2003/86/EY (EUVL 2003 L 251, s. 12) 2 artiklan f alakohdan tulkintaa.
- 2 Tämä pyyntö on esitetty asiassa, jossa asianosaisina ovat Eritrean kansalaiset A ja S sekä staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (turvallisuus- ja oikeusasioista vastaava valtiosihteeri, Alankomaat) (jäljempänä valtiosihteeri) ja jossa on kyse siitä, että viimeksi mainittu kieltäytyi myöntämästä heille ja heidän kolmelle alaikäiselle pojalleen tilapäistä oleskelulupaa perheenyhdistämistä varten heidän vanhimman tyttärensä kanssa.

Asiaa koskevat oikeussäännöt

Unionin oikeus

Direktiivi 2003/86

- 3 Direktiivissä 2003/86 vahvistetaan edellytykset, joiden täyttyessä jäsenvaltioissa laillisesti oleskelevilla kolmansien maiden kansalaisilla on oikeus perheenyhdistämiseen.
- 4 Direktiivin 2003/86 johdanto-osan toisessa, neljännessä, kuudennessa ja kahdeksannesta kymmenenteen perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:
”(2) Perheenyhdistämistä koskevat toimenpiteet olisi hyväksyttävä perheen suojelua ja perhe-elämän kunnioittamista koskevan velvoitteen mukaisesti, joka on kirjattu useisiin kansainvälisen oikeuden säädöksiin. Tässä direktiivissä kunnioitetaan perusoikeuksia ja otetaan huomioon erityisesti [ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi tehdyn, Roomassa 4.11.1950 allekirjoitetun yleissopimuksen] 8 artiklassa ja Euroopan unionin perusoikeuskirjassa tunnustetut periaatteet.

--

- (4) Perheiden yhdistäminen on tarpeen, jotta perhe-elämä olisi mahdollista. Se edistää sellaisen sosiaalisen ja kulttuurisen vakauden muodostumista, joka helpottaa kolmansien maiden kansalaisten kotoutumista jäsenvaltioissa. Se myös lujittaa taloudellista ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta, mikä on yhteisön perustavoitteita, kuten Euroopan yhteisön perustamissopimuksessa todetaan.

--

- (6) Perheen suojelun ja perhe-elämän ylläpitämisen tai luomisen varmistamiseksi olisi vahvistettava perheenyhdistämistä koskevan oikeuden aineelliset edellytykset yhteisten perusteiden mukaisesti.

--

- (8) Pakolaisten tilanne vaatii erityistä huomiota niiden syiden vuoksi, jotka ovat pakottaneet heidät pakenemaan kotimaastaan ja jotka estävät heitä viettämästä siellä perhe-elämää. Tämän vuoksi olisi säädettävä tavanomaista suotuisammista edellytyksistä heidän oikeudelleen perheen yhdistämiseen.
- (9) Perheenyhdistämisen olisi koskettava ainakin ydinperheen jäseniä eli aviopuolisoa ja alaikäisiä lapsia.
- (10) Jäsenvaltiot voivat päättää, haluavatko ne sallia suoraan ylenevää polvea olevien sukulaisten täysi-ikäisten naimattomien lasten – – perheenyhdistämisen.”

5 Direktiivin 2003/86 2 artiklassa säädetään seuraavaa:

”Tässä direktiivissä tarkoitetaan:

- a) ’kolmannen maan kansalaisella’ henkilöä, joka ei ole – – perustamissopimuksen 17 artiklan 1 kohdassa tarkoitettu unionin kansalainen;
- b) ’pakolaisella’ kolmannen maan kansalaista tai kansalaisuudetonta henkilöä, jolle on myönnetty 28 päivänä heinäkuuta 1951 tehdyssä pakolaisten oikeusasemaa koskevassa Geneven yleissopimuksessa, sellaisena kuin se on muutettuna New Yorkissa 31 päivänä tammikuuta 1967 tehdyllä pöytäkirjalla, tarkoitettu pakolaisen asema;
- c) ’perheenkokoajalla’ jäsenvaltiossa laillisesti oleskelevaa kolmannen maan kansalaista, joka hakee tai jonka perheenjäsenet hakevat perheenyhdistämistä päästäkseen muuttamaan perheenkokoajan luokse;
- d) ’perheenyhdistämisellä’ jäsenvaltiossa laillisesti oleskelevan kolmannen maan kansalaisen perheenjäsenten maahantuloa ja oleskelua jäsenvaltiossa perheyhteyden säilyttämistä varten riippumatta siitä, ovatko perhesuhteet muodostuneet jo ennen perheenkokoajan maahantuloa vai vasta sen jälkeen;

– –

- f) ’ilman huoltajaa tulevilla alaikäisellä’ alle 18-vuotiaita kolmannen maan kansalaisia tai kansalaisuudettomia henkilöitä, jotka saapuvat jäsenvaltioiden alueelle ilman heistä joko oikeuden tai vakiintuneen käytännön mukaan vastuussa olevaa aikuista, niin kauan kuin he eivät tosiasiallisesti ole tällaisen aikuisen huostassa, tai alaikäisiä, jotka ovat jääneet ilman huoltajaa jäsenvaltion alueelle tultuaan.”

6 Direktiivin 2003/86 3 artiklassa säädetään seuraavaa:

”1. Tätä direktiiviä sovelletaan, kun perheenkokoajalla on jäsenvaltion vähintään yhdeksi vuodeksi myöntämä oleskelulupa ja perustellut mahdollisuudet saada pysyvä oleskeluoikeus, silloin kun perheenkokoajan perheenjäsenet ovat kolmannen maan kansalaisia, heidän oikeudellisesta asemastaan riippumatta.

2. Tätä direktiiviä ei sovelleta, kun:

- a) perheenkokoaja on hakenut pakolaisaseman tunnustamista ja hänen hakemuksestaan ei ole vielä tehty lopullista päätöstä;
- b) perheenkokoajalle on myönnetty oikeus oleskella jäsenvaltiossa tilapäisen suojelun perusteella tai hän on hakenut oleskelulupaa tällä perusteella ja odottaa asemaansa koskevaa päätöstä.

c) perheenkokoajalle on myönnetty oikeus oleskella jäsenvaltiossa toissijaisen suojelun perusteella kansainvälisten velvoitteiden, kansallisen lainsäädännön tai jäsenvaltioiden käytännön mukaisesti tai hän on hakenut oleskelulupaa tällä perusteella ja odottaa asemaansa koskevaa päätöstä.

--

5. Tämä direktiivi ei vaikuta jäsenvaltioiden oikeuteen antaa tai pitää voimassa säännöksiä, jotka ovat suotuisampia.”

7 Direktiivin 2003/86 4 artiklan 2 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Jollei IV luvussa säädetyistä edellytyksistä muuta johdu, jäsenvaltiot voivat tämän direktiivin nojalla sallia lailla tai asetuksella seuraavien perheenjäsenten maahantulon ja maassa oleskelun:

a) perheenkokoajan tai hänen aviopuolisonsa ensimmäisen asteen sukulaiset suoraan ylenevässä polvessa, jos nämä ovat perheenkokoajan tai hänen aviopuolisonsa huollettavina eivätkä saa kotimaassa riittävää tukea sukulaisiltaan;”

--”

8 Direktiivin 2003/86 5 artiklassa säädetään seuraavaa:

”1. Jäsenvaltiot päättävät, tekeekö maahantuloa ja maassaoleskelua koskevan hakemuksen asianomaisen jäsenvaltion toimivaltaisille viranomaisille perheenkokoaja vai yksi tai useampi perheenjäsen perheenyhdistämisoikeuden käyttöä varten.

--

4. Jäsenvaltion toimivaltaiset viranomaiset ilmoittavat tekemästään päätöksestä hakemuksen jättäneelle henkilölle kirjallisesti mahdollisimman pian ja joka tapauksessa viimeistään yhdeksän kuukauden kulluttua hakemuksen jättämispäivästä.

Ensimmäisessä alakohdassa tarkoitettua määräaikaa voidaan jatkaa poikkeuksellisissa olosuhteissa, jotka liittyvät hakemuksen käsittelyssä ilmenneisiin vaikeuksiin.

Kielteinen päätös on perusteltava asianmukaisesti. Jos päätöstä ei ole tehty ensimmäisessä alakohdassa tarkoitettun määräajan kuluessa, siitä aiheutuvat seuraukset määräytyvät asianomaisen jäsenvaltion kansallisen lainsäädännön mukaisesti.

5. Käsitellessään hakemusta jäsenvaltiot ottavat asianmukaisesti huomioon alaikäisen lapsen edun.”

9 Direktiivin 2003/86 7 artiklan 1 kohdassa säädetään, että jäsenvaltio voi vaatia hakemuksen tehneeltä henkilöltä todisteita siitä, että perheenkokoajalla on asunto, sairausvakuutus ja kyseisessä säännöksessä luetellut edellytykset täyttävät tulot ja varat.

10 Direktiivin 2003/86 V lukuun, jonka otsikko on ”Pakolaisten perheenyhdistäminen”, sisältyvät direktiivin 9–12 artikla. Direktiivin 9 artiklan 1 ja 2 kohdassa säädetään seuraavaa:

”1. Tämän luvun säännöksiä sovelletaan jäsenvaltioissa pakolaisaseman saaneiden henkilöiden perheenyhdistämiseen.

2. Jäsenvaltiot voivat rajoittaa tämän luvun säännösten soveltamisen pakolaisiin, joiden perhesuhteet ovat olleet olemassa jo ennen heidän maahantuloaan.”

11 Direktiivin 2003/86 10 artiklassa säädetään seuraavaa:

”1. Perheenjäsenten määrittelyyn sovelletaan 4 artiklaa, lukuun ottamatta, että 1 kohdan kolmannen alakohdan säännöksiä ei sovelleta pakolaisten lapsiin.

2. Jäsenvaltiot voivat antaa luvan perheenyhdistämiseen myös muille kuin 4 artiklassa tarkoitetuille perheenjäsenille, jos nämä ovat pakolaisen huollettavina.

3. Jos pakolainen on ilman huoltajaa tuleva alaikäinen,

a) jäsenvaltioiden on sallittava perheenyhdistämisen perusteella hänen suoraan ylenevää polvea olevien ensimmäisen asteen sukulaistensa maahantulo ja maassaoleskelu soveltamalla 4 artiklan 2 kohdan a alakohdassa säädettyjä edellytyksiä;

b) jäsenvaltiot voivat sallia perheenyhdistämisen perusteella hänen laillisen huoltajansa tai muun perheenjäsenensä maahantulon ja maassaoleskelun, kun pakolaisella ei ole suoraan ylenevää polvea olevia sukulaisia tai jos heitä ei voida jäljittää.”

12 Direktiivin 2003/86 11 artiklassa säädetään seuraavaa:

”1. Hakemuksen esittämiseen ja käsittelyyn sovelletaan 5 artiklaa, jollei tämän artiklan 2 kohdasta muuta johdu.

2. Jos pakolainen ei voi esittää sukulaisuussuhteen osoittavia virallisia asiakirjoja, jäsenvaltioiden on otettava huomioon muut todisteet tällaisen suhteen olemassaolosta ja arvioitava ne kansallisen lainsäädännön mukaan. Kielteinen päätös ei saa perustua pelkästään siihen, että asiakirjatodisteet puuttuvat.”

13 Direktiivin 2003/86 12 artiklan 1 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Edellä olevasta 7 artiklasta poiketen jäsenvaltiot eivät saa pyytää pakolaista ja/tai perheenjäsentä tai -jäseniä esittämään 4 artiklan 1 kohdassa tarkoitettuja perheenjäseniä koskevien hakemusten osalta todisteita siitä, että pakolainen täyttää 7 artiklan mukaiset vaatimukset.

Jos perheenyhdistäminen on mahdollista sellaisessa kolmannessa maassa, johon perheenkokoajalla ja/tai perheenjäsenellä on erityisiä siteitä, jäsenvaltiot voivat vaatia ensimmäisessä alakohdassa tarkoitettujen todisteiden toimittamista, sanotun kuitenkin rajoittamatta kansainvälisten velvoitteiden soveltamista.

Jäsenvaltiot voivat edellyttää, että pakolainen täyttää 7 artiklan 1 kohdassa tarkoitettut edellytykset, jos perheenyhdistämistä koskevaa hakemusta ei esitetä kolmen kuukauden kuluessa pakolaisaseman myöntämisestä.”

Direktiivi 2011/95/EU

- 14 Vaatimuksista kolmansien maiden kansalaisten ja kansalaisuudettomien henkilöiden määrittelemiseksi kansainvälistä suojelua saaviksi henkilöiksi, pakolaisten ja henkilöiden, jotka voivat saada toissijaista suojelua, yhdenmukaiselle asemalle sekä myönnetyn suojelun sisällölle 13.12.2011 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2011/95/EU (EUVL 2011, L 337, s. 9) johdanto-osan 18, 19 ja 21 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

”(18) Soveltaessaan tätä direktiiviä jäsenvaltioiden olisi otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu lapsen oikeuksista vuonna 1989 tehdyn Yhdistyneiden Kansakuntien yleissopimuksen mukaisesti. Jäsenvaltioiden olisi lapsen etua arvioidessaan otettava asiaankuuluvasti huomioon erityisesti perheen yhtenäisyyden periaate, alaikäisen hyvinvointi ja sosiaalinen kehitys, turvallisuusnäkökohdat sekä alaikäisen näkemykset hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti.

(19) On tarpeen laajentaa perheenjäsenten käsitettä ottaen huomioon riippuvuussuhteen erityisolosuhteet ja lapsen etuun kiinnitettävä erityishuomio.

--

(21) Pakolaisaseman tunnustaminen on toteava toimenpide.”

- 15 Direktiivin 2011/95 2 artiklassa säädetään seuraavaa:

”Tässä direktiivissä tarkoitetaan:

--

d) ’pakolaisella’ kolmannen maan kansalaista, jolla on perusteltua aihetta pelätä joutuvansa vainotuksi rodun, uskonnon, kansallisuuden, poliittisten mielipiteiden tai tiettyyn yhteiskunnalliseen ryhmään kuulumisen vuoksi ja joka oleskelee kansalaisuusmaansa ulkopuolella ja on kykenemätön tai sellaisen pelon johdosta haluton turvautumaan sanotun maan suojaan, ja kansalaisuudetonta henkilöä, joka oleskelee entisen pysyvän asuinmaansa ulkopuolella edellä mainittujen seikkojen tähden ja on kykenemätön tai sanotun pelon vuoksi haluton palaamaan sinne ja jota 12 artikla ei koske;

e) ’pakolaisasemalla’ kolmannen maan kansalaisen tai kansalaisuudettoman henkilön tunnustamista pakolaiseksi jäsenvaltiossa;

--”

- 16 Direktiivin 2011/95 13 artiklassa, jonka otsikko on ”Pakolaisaseman myöntäminen”, säädetään, että ”jäsenvaltioiden on myönnettävä pakolaisasema sellaiselle kolmannen maan kansalaiselle tai kansalaisuudettomalle henkilölle, joka II ja III luvun mukaisesti täyttää pakolaisaseman myöntämisen edellytykset”. Nämä luvut koskevat kansainvälistä suojelua koskevien hakemusten arviointia ja pakolaiseksi määrittelemistä.

Direktiivi 2013/32/EU

- 17 Kansainvälisen suojelun myöntämistä tai poistamista koskevista yhteisistä menettelyistä 26.6.2013 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2013/32/EU (EUVL 2013, L 180, s. 60) johdanto-osan 33 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

”Jäsenvaltioiden olisi tätä direktiiviä soveltaessaan otettava ensisijaisesti huomioon lapsen etu [perusoikeuskirjan] ja vuoden 1989 Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaisesti. Lapsen etua arvioidessaan jäsenvaltioiden olisi erityisesti otettava asianmukaisesti huomioon alaikäisen hyvinvointi ja sosiaalinen kehitys, mukaan lukien hänen taustansa.”

- 18 Direktiivin 2013/32 31 artiklan, jonka otsikko on ”Tutkimamenettely”, 7 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Jäsenvaltiot voivat asettaa etusijalle kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen tutkinnan II luvun peruseriaatteiden ja takeiden mukaisesti erityisesti silloin,

- a) kun on todennäköistä, että hakemus on perusteltu;
- b) kun hakija on [kansainvälistä suojelua hakevien henkilöiden vastaanottoa jäsenvaltioissa koskevista vaatimuksista 26.6.2013 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2013/33/EU (EUVL 2013, L 180, s. 96)] 22 artiklassa tarkoitettussa haavoittuvassa asemassa tai tarvitsee erityisiä menettelyllisiä takeita, etenkin kun on kyse ilman huoltajaa olevista alaikäisistä.”

Alankomaiden oikeus

- 19 Alankomaissa 23.11.2000 annetun vuoden 2000 ulkomaalaislain (Vreemdelingenwet 2000) 29 §:n 2 momentin c kohdan mukaan lain 28 §:ssä tarkoitettu turvapaikkamenettelyssä myönnettävä määräaikainen oleskelulupa voidaan myöntää ulkomaalaisen vanhemmille, jos ulkomaalainen on direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdassa tarkoitettu ilman huoltajaa tuleva alaikäinen ja jos vanhemmat ajankohtana, jolloin asianomainen ulkomaalainen saapui maahan, olivat tämän ydinperheen jäseniä ja saapuivat Alankomaihin yhtä aikaa hänen kanssaan tai saapuivat tämän luokse kolmen kuukauden kuluessa siitä, kun kyseiselle ulkomaalaiselle oli myönnetty tässä 28 §:ssä tarkoitettu määräaikainen oleskelulupa.

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymys

- 20 A:n ja S:n tytär saapui yksin Alankomaihin ollessaan vielä alaikäinen. Hän haki turvapaikkaa 26.2.2014. Hän tuli täysi-ikäiseksi 2.6.2014.
- 21 Valtiosihteeri myönsi hänelle 21.10.2014 tekemällään päätöksellä turvapaikkamenettelyssä oleskeluluvan viideksi vuodeksi turvapaikkahakemuksen jättämispäivästä lukien.
- 22 VluchtelingenWerk Midden-Nederland -järjestö teki 23.12.2014 A:n ja S:n tyttären nimissä hakemuksen tilapäisen oleskeluluvan myöntämisestä hänen vanhemmilleen ja hänen kolmelle alaikäiselle veljelleen perheenyhdistämistä varten.
- 23 Valtiosihteeri hylkäsi tämän hakemuksen 27.5.2015 tekemällään päätöksellä siitä syystä, että hakemuksen jättämisaikana A:n ja S:n tytär oli täysi-ikäinen. Tähän päätökseen kohdistettu oikaisuvaatimus todettiin perusteettomaksi 13.8.2015 tehdyllä päätöksellä.

- 24 A ja S nostivat 3.9.2015 hylkäävästä päätöksestä kanteen rechtbank Den Haagissa (Haagin alioikeus, Alankomaat).
- 25 A ja S väittävät kanteensa tueksi, että direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdasta seuraa, että sen määrittämiseksi, voidaanko henkilöä pitää tässä säännöksessä tarkoitettuna ”ilman huoltajaa tulevana alaikäisenä”, ratkaiseva on päivämäärä, jolloin asianomainen on saapunut asianomaiseen jäsenvaltioon. Valtiosihteerin sen sijaan katsoo, että päivämäärä, jolloin perheenyhdistämistä koskeva hakemus jätettiin, on tältä osin ratkaiseva.
- 26 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin toteaa, että Raad van State (ylin hallintotuomioistuin, Alankomaat) katsoi 23.11.2015 antamissaan kahdessa tuomiossa, että se, että ulkomaan kansalainen on tullut täysi-ikäiseksi Alankomaihin saapumisensa jälkeen, voidaan ottaa huomioon määritettäessä, kuuluuko hän direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdan soveltamisalaan.
- 27 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin katsoo tältä osin, että direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdasta seuraa, että lähtökohtaisesti arviointi siitä, onko henkilö ilman huoltajaa tuleva alaikäinen, on tehtävä sen ajankohdan perusteella, jolloin asianomainen saapuu jäsenvaltion alueelle. Tässä säännöksessä tosin säädetään tästä periaatteesta tehtävistä kahdesta poikkeuksesta eli siitä, joka koskee alun perin huoltajan kanssa tullutta alaikäistä, joka on sitten jäänyt ilman huoltajaa, ja siitä, joka koskee alaikäistä, joka tulee ilman huoltajaa ja joka tämän jälkeen on hänestä vastuussa olevan aikuisen huostassa. Käsiteltävänä olevan asian olosuhteet eivät kuitenkaan kuulu näistä poikkeuksista kummankaan alaan, eikä mainitun säännöksen tekstissä ole mitään, mikä tukisi ajatusta siitä, että siinä sallittaisiin muita poikkeuksia tästä periaatteesta.
- 28 Näissä olosuhteissa rechtbank Den Haag päätti lykätä asian käsittelyä ja esittää unionin tuomioistuimelle seuraavan ennakkoratkaisukysymyksen:
- ”Onko pakolaisten perheenyhdistämisen yhteydessä direktiivin [2003/86] 2 artiklan f alakohtaan sisältyvän käsitteen ’ilman huoltajaa tuleva alaikäinen’ katsottava tarkoittavan myös alle 18-vuotiaita kolmannen maan kansalaisia tai kansalaisuudettomia henkilöitä, jotka saapuvat jäsenvaltion alueelle ilman heistä joko oikeuden tai vakiintuneen käytännön mukaan vastuussa olevaa aikuista ja
- jotka hakevat turvapaikkaa,
 - jotka täyttävät turvapaikkamenettelyn kuluessa kyseisen jäsenvaltion alueella 18 vuotta,
 - joille myönnetään turvapaikka taannehtivasti hakemuksen jättämisaikankohdasta lukien ja
 - jotka tämän jälkeen hakevat perheenyhdistämistä?”

Ennakkoratkaisukysymyksen tarkastelu

- 29 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin haluaa kysymyksellään selvittää ennen kaikkea, onko direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohtaa tulkittava siten, että kolmannen maan kansalaista tai kansalaisuudetonta henkilöä, joka oli alle 18-vuotias saapuessaan jäsenvaltion alueelle ja jättäessään turvapaikkahakemuksen tässä valtiossa mutta joka turvapaikkamenettelyn kuluessa tulee täysi-ikäiseksi ja jolle myönnetään tämän jälkeen turvapaikka taannehtivasti hakemuksen jättämisaikankohdasta lukien, pidetään kyseisessä säännöksessä tarkoitettuna ”alaikäisenä”.
- 30 A ja S katsovat, että tähän kysymykseen tulee vastata myöntävästi, kun taas Alankomaiden ja Puolan hallitukset sekä Euroopan komissio puolustavat vastakkaista näkökantaa. Tarkemmin sanottuna Alankomaiden hallitus väittää, että jäsenvaltioiden tehtävänä on määrittellä, mikä ajankohta on ratkaiseva sen määrittämiseksi, onko pakolaista pidettävä direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdassa

- tarkoitettuna ilman huoltajaa tulevana alaikäisenä. Puolan hallitus ja komissio sen sijaan katsovat, että tämä ajankohta voidaan määrittää kyseisen direktiivin perusteella. Komission mukaan tämä ajankohta on se, jolloin perheenyhdistämistä koskeva hakemus jätetään, kun taas Puolan hallitus katsoo, että tämä ajankohta on se, jolloin tästä hakemuksesta tehdään päätös.
- 31 On palautettava mieleen, että direktiivin 2003/86 tarkoituksena on sen 1 artiklan mukaan vahvistaa edellytykset, joiden täyttyessä jäsenvaltioissa laillisesti oleskelevilla kolmansien maiden kansalaisilla on oikeus perheenyhdistämiseen.
- 32 Tältä osin kyseisen direktiivin johdanto-osan kahdeksannesta perustelukappaleesta ilmenee, että direktiivissä säädetään tavanomaista suotuisammista edellytyksistä pakolaisten oikeudelle perheenyhdistämiseen, koska pakolaisten tilanne vaatii erityistä huomiota niiden syiden vuoksi, jotka ovat pakottaneet heidät pakenemaan kotimaastaan ja jotka estävät heitä viettämästä siellä normaalia perhe-elämää.
- 33 Yksi näistä suotuisammista edellytyksistä koskee perheenyhdistämistä pakolaisen suoraan ylenevää polvea olevien ensimmäisen asteen sukulaisten kanssa.
- 34 Kun direktiivin 2003/86 4 artiklan 2 kohdan a alakohdassa mahdollisuus tällaiseen perheenyhdistämiseen jätetään lähtökohtaisesti kunkin jäsenvaltion harkintavaltaan ja sen edellytykseksi asetetaan erityisesti se, että suoraan ylenevää polvea olevat ensimmäisen asteen sukulaiset ovat perheenkokoajan huollettavina eivätkä saa kotimaassa riittävää tukea sukulaisiltaan, kyseisen direktiivin 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa säädetään poikkeuksena tästä periaatteesta ilman huoltajaa tuleville alaikäisille pakolaisille tällaista perheenyhdistämistä koskeva oikeus, joka ei ole riippuvainen jäsenvaltioiden harkintavallasta eikä tässä 4 artiklan 2 kohdan a alakohdassa vahvistetuista edellytyksistä.
- 35 Käsite ”ilman huoltajaa tuleva alaikäinen”, jota käytetään direktiivin 2003/86 puitteissa vain tässä 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa, määritellään tämän direktiivin 2 artiklan f alakohdassa.
- 36 Viimeksi mainitun säännöksen mukaan ”ilman huoltajaa tulevalla alaikäisellä” tarkoitetaan direktiivissä 2003/86 ”alle 18-vuotiaita kolmannen maan kansalaisia tai kansalaisuudettomia henkilöitä, jotka saapuvat jäsenvaltioiden alueelle ilman heistä joko oikeuden tai vakiintuneen käytännön mukaan vastuussa olevaa aikuista, niin kauan kuin he eivät tosiasiallisesti ole tällaisen aikuisen huostassa, tai alaikäisiä, jotka ovat jääneet ilman huoltajaa jäsenvaltion alueelle tultuaan”.
- 37 Tässä säännöksessä säädetään siis kahdesta edellytyksestä eli siitä, että asianomainen on ”alaikäinen” ja ”ilman huoltajaa tuleva”.
- 38 Siltä osin kuin kyse on tästä toisesta edellytyksestä, mainitussa säännöksessä viitataan ajankohtaan, jolloin asianomainen saapuu asianomaisen jäsenvaltion alueelle, mutta samasta säännöksestä ilmenee kuitenkin, että myös myöhemmät olosuhteet on otettava huomioon molemmissa tapauksissa. Niinpä alaikäinen, joka saapuu jäsenvaltioon ilman huoltajaa ja joka tämän jälkeen on hänestä joko oikeuden tai vakiintuneen käytännön mukaan vastuussa olevan aikuisen huostassa, ei täytä tätä toista edellytystä, kun taas alun perin huoltajan kanssa tulleen alaikäisen, joka tämän jälkeen on jäänyt ilman huoltajaa, katsotaan olevan ilman huoltajaa ja näin ollen täyttävän edellytyksen.
- 39 Siltä osin kuin kyse on edellä 37 kohdassa mainituista kahdesta edellytyksestä ensimmäisestä, josta ainoastaan on kyse pääasiassa, direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdassa todetaan vain, että asianomaisen on oltava ”alle 18-vuotias”, eikä siinä täsmennetä ajankohtaa, jolloin tämän edellytyksen on täytyttävä.
- 40 Viimeksi mainitusta seikasta ei kuitenkaan millään tavoin seuraa, että kunkin jäsenvaltion asiana olisi päättää, minkä ajankohdan perusteella se haluaa arvioida, täyttyykö mainittu edellytys.

- 41 On näet muistettava, että sekä unionin oikeuden yhtenäinen soveltaminen että yhdenvertaisuusperiaate edellyttävät, että tämän oikeuden säännöstä, joka ei sisällä nimenomaista viittausta jäsenvaltioiden oikeuteen säännöksen sisällön ja ulottuvuuden määrittämiseksi, on tavallisesti tulkittava koko unionissa itsenäisesti ja yhtenäisesti ja että tässä tulkinnassa on otettava huomioon muun muassa säännöksen asiayhteys ja kyseisellä säännöstöllä tavoiteltu päämäärä (tuomio 26.7.2017, Ouhrami, C-225/16, EU:C:2017:590, 38 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).
- 42 Tältä osin on todettava ensiksi, ettei direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdassa eikä 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa viitata kansalliseen oikeuteen eikä jäsenvaltioihin toisin kuin muissa saman direktiivin säännöksissä, kuten 5 artiklan 1 kohdassa ja 11 artiklan 2 kohdassa, mikä viittaa siihen, että jos unionin lainsäätäjä olisi halunnut jättää kunkin jäsenvaltion harkintavaltaan sen määrittämisen, mihin ajankohtaan asti asianomaisen on oltava alaikäinen, jotta hän saa oikeuden perheenyhdistämiseen vanhempiensa kanssa, se olisi säätänyt tällaisen viittauksen myös tässä asiayhteydessä.
- 43 Direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa asetetaan jäsenvaltioille täsmällinen positiivinen velvollisuus, jota vastaa selvästi määritelty oikeus. Jäsenvaltiot velvoitetaan tässä säännöksessä määritetyssä tapauksessa sallimaan perheenkokoajan suoraan ylenevää polvea olevien ensimmäisen asteen sukulaisten perheenyhdistäminen ilman, että niillä on harkintavaltaa.
- 44 Direktiivillä 2003/86 ei pyritä ainoastaan yleisesti perheenyhdistämisen edistämiseen ja suojelun antamiseen kolmansien maiden kansalaisille, erityisesti alaikäisille (ks. vastaavasti tuomio 6.12.2012, O ym., C-356/11 ja C-357/11, EU:C:2012:776, 69 kohta), vaan sen 10 artiklan 3 kohdan a alakohdalla pyritään erityisesti takaamaan lisäsuojaa niille pakolaisille, jotka ovat ilman huoltajaa tulevia alaikäisiä.
- 45 Näissä olosuhteissa on niin, että vaikka direktiivissä 2003/86 ei määritellä nimenomaisesti, mihin ajankohtaan saakka pakolaisen on oltava alaikäinen, jotta hän voi saada oikeuden direktiivin 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa tarkoitettuun perheenyhdistämiseen, tämän säännöksen tarkoituksesta ja siitä, että siinä ei anneta jäsenvaltioille lainkaan harkintavaltaa, sekä siitä, ettei tältä osin lainkaan viitata kansalliseen oikeuteen, seuraa kuitenkin, että tämän ajankohdan määrittämistä ei voida jättää kunkin jäsenvaltion harkintaan.
- 46 On vielä lisättävä, että pääasiassa kyseessä oleva tilanne ei tältä osin ole verrattavissa siihen, johon Alankomaiden hallitus viittasi ja joka johti 17.7.2014 annettuun tuomioon Noorzia (C-338/13, EU:C:2014:2092) ja jossa oli kyse direktiivin 2003/86 4 artiklan 5 kohdasta, jossa säädetään, että ”varmistukseen asianomaisten kotoutumisen ja estääkseen pakkoavioliitot jäsenvaltiot voivat vaatia, että perheenkokoaja ja hänen aviopuolionsa ovat täyttäneet tietyn vähimmäisiän, joka voi olla enintään 21 vuotta, ennen kuin aviopuoliso voi tulla perheenkokoajan luokse”.
- 47 Toisin kuin direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohta sen 4 artiklan 5 kohta on luonteeltaan valinnainen, ja siinä annetaan lisäksi nimenomaisesti jäsenvaltioille harkintavaltaa määrittää tarvittaessa haluamansa vähimmäisikä perheenkokoajalle ja tämän puolisolle, minkä legitiiminä tavoitteena on varmistaa asianomaisten kotoutuminen ja estää pakkoavioliitot. Niinpä eroavaisuudet, jotka seuraavat siitä, että kukin jäsenvaltio voi vapaasti määritellä päivämäärän, jota sen viranomaisten on käytettävä lähtökohtana määrittäessään, täyttykö ikää koskeva edellytys, ovat täysin yhteen sovitettavissa direktiivin 2003/86 4 artiklan 5 kohdan luonteen ja tavoitteen kanssa, toisin kuin direktiivin 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan osalta on asian laita.
- 48 Tarkemmin siihen kysymykseen, mikä on lopulta ajankohta, jonka perusteella on arvioitava pakolaisen ikää, jotta hänen voidaan katsoa olevan alaikäinen ja hän voi siis saada oikeuden direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa tarkoitettuun perheenyhdistämiseen, on vastattava kyseisen direktiivin sanamuodon, rakenteen ja tavoitteen perusteella ja siten, että otetaan huomioon direktiivin lainsäädännöllinen asiayhteys sekä unionin oikeuden yleiset periaatteet.

- 49 Tältä osin edellä 38 ja 39 kohdasta käy ilmi, ettei direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohdan eikä 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan sanamuodon perusteella yksin voida vastata tähän kysymykseen.
- 50 Direktiivin 2003/86 rakenteesta on todettava, että sitä ei sen 3 artiklan 2 kohdan a alakohdan mukaan sovelleta, kun perheenkokoaja on kolmannen maan kansalainen, joka on hakenut pakolaisaseman tunnustamista, ja hänen hakemuksestaan ei ole vielä tehty lopullista päätöstä. Direktiivin 9 artiklan 1 kohdassa puolestaan täsmennetään, että direktiivin V luvun, johon 10 artiklan 3 kohdan a alakohta sisältyy, säännöksiä sovelletaan jäsenvaltioissa pakolaisaseman saaneiden henkilöiden perheenyhdistämiseen.
- 51 Vaikka turvapaikanhakijan mahdollisuus tehdä perheenyhdistämistä koskeva hakemus direktiivin 2003/86 perusteella siis edellyttää, että hänen turvapaikkahakemuksestaan on jo tehty lopullinen hyväksyvä päätös, on kuitenkin todettava, että tämä edellytys selittyy helposti sillä, että ennen tällaisen päätöksen tekemistä on mahdotonta tietää varmasti, täyttääkö asianomainen pakolaisaseman myöntämisen edellytykset, mikä puolestaan on edellytyksenä perheenyhdistämistä koskevan oikeuden saamiseksi.
- 52 Tässä yhteydessä on muistettava, että pakolaisasema on myönnettävä henkilölle, joka täyttää unionin oikeudessa vahvistetut vähimmäisvaatimukset. Jäsenvaltioiden on direktiivin 2011/95 13 artiklan nojalla myönnettävä pakolaisasema sellaiselle kolmannen maan kansalaiselle tai kansalaisuudettomalle henkilölle, joka tämän direktiivin II ja III luvun mukaisesti täyttää pakolaisaseman myöntämisen edellytykset, ilman että niillä olisi tältä osin harkintavaltaa (ks. vastaavasti tuomio 24.6.2015, H. T., C-373/13, EU:C:2015:413, 63 kohta).
- 53 Direktiivin 2011/95 johdanto-osan 21 perustelukappaleessa täsmennetään lisäksi, että pakolaisaseman tunnustaminen on toteava toimenpide.
- 54 Sen jälkeen kun kansainvälistä suojelua koskeva hakemus on tehty direktiivin 2011/95 II luvun mukaisesti, jokaisella kolmannen maan kansalaisella tai kansalaisuudettomalla henkilöllä, joka täyttää tämän direktiivin III luvussa säädetyt aineelliset edellytykset, on subjektiivinen oikeus siihen, että hänelle tunnustetaan pakolaisasema, ja näin on jopa ennen kuin tältä osin on tehty virallista päätöstä.
- 55 Näissä olosuhteissa se, että direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa tarkoitettu oikeus perheenyhdistämiseen tehtäisiin riippuvaiseksi ajankohdasta, jolloin toimivaltainen kansallinen viranomais tekee virallisen päätöksen, jolla asianomaisen henkilön pakolaisasema tunnustetaan, ja näin ollen siitä, miten nopeasti tämä viranomais käsittelee kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen, saattaisi tämän säännöksen tehokkaan vaikutuksen kyseenalaiseksi ja olisi vastoin paitsi tämän direktiivin tavoitetta, joka on perheenyhdistämisen edistäminen ja tältä osin erityisen suojelun antaminen pakolaisille, erityisesti ilman huoltajaa tuleville alaikäisille, myös yhdenvertaisen kohtelun ja oikeusvarmuuden periaatteita.
- 56 Tällaisesta tulkinnasta seuraisi, että kahta samanikäistä pakolaista, jotka ovat ilman huoltajaa tulevia alaikäisiä ja jotka ovat jättäneet samaan aikaan kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen, voitaisiin perheenyhdistämistä koskevan oikeuden osalta kohdella eri tavalla näiden hakemusten käsittelyn keston perusteella, johon he eivät yleensä voi millään tavoin vaikuttaa ja joka voi riippua kyseessä olevien tilanteiden monitahoisuuden lisäksi sekä toimivaltaisten viranomaisten työmäärästä että jäsenvaltioiden tekemistä poliittisista valinnoista näiden viranomaisten käyttöön asetettavan työvoiman ja etusijaisina käsiteltävien tapausten suhteen.
- 57 Lisäksi kun otetaan huomioon, että turvapaikkamenettely voi kestää huomattavan pitkään ja että erityisesti aikoina, jolloin kansainvälistä suojelua hakevien määrä on merkittävä, unionin oikeudessa tältä osin säädetyt määräajat usein ylitetään, voitaisiin sillä, että oikeus perheenyhdistämiseen tehtäisiin riippuvaiseksi ajankohdasta, jolloin tämä menettely päätetään, riistää huomattavalta osalta pakolaisia,

jotka ovat tehneet kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksensa ilman huoltajaa tulevana alaikäisinä, mahdollisuus saada tämä oikeus ja se suojelu, joka direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdalla on tarkoitettu heille antaa.

- 58 Lisäksi sen sijaan, että tällaisella tulkinnalla kannustettaisiin kansallisia viranomaisia käsittelemään etusijaisina ilman huoltajaa tulevien alaikäisten kansainvälistä suojelua koskevat hakemukset, jotta heidän erityisen haavoittuva asemansa otettaisiin huomioon – mahdollisuus, jota lisäksi nimenomaisesti tarjotaan direktiivin 2013/32 31 artiklan 7 kohdan b alakohdassa –, tällä tulkinnalla voisi olla päinvastainen vaikutus siten, että horjutettaisiin sekä tämän direktiivin että direktiivien 2003/86 ja 2011/95 tavoitetta, joka on sen varmistaminen, että perusoikeuskirjan 24 artiklan 2 kohdan mukaisesti lapsen etu on jäsenvaltioille tosiasiallisesti ensisijainen seikka, kun ne soveltavat näitä direktiivejä.
- 59 Tästä tulkinnasta seuraisi myös, että ilman huoltajaa tulevan alaikäisen, joka on tehnyt kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen, olisi täysin mahdotonta ennakoida, saako hän oikeuden perheenyhdistämiseen vanhempiensa kanssa, mikä voisi vahingoittaa oikeusvarmuutta.
- 60 Sen sijaan se, että kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen jättämispäivämäärää pidetään lähtökohtana pakolaisen iän arvioimiselle direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa sovellettaessa, mahdollistaa kaikkien ajallisesti samassa tilanteessa olevien hakijoiden samanlaisen ja ennakoitavissa olevan kohtelun, kun sillä varmistetaan, että perheenyhdistämistä koskevan hakemuksen menestyminen riippuu ensisijaisesti hakijaan liittyvistä seikoista eikä hallintoon liittyvistä seikoista kuten kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen tai perheenyhdistämistä koskevan hakemuksen käsittelyn kestosta (ks. analogisesti tuomio 17.7.2014, Noorzia, C-338/13, EU:C:2014:2092, 17 kohta).
- 61 Kuten Alankomaiden hallitus ja komissio ovat todenneet, on tosin niin, että koska olisi direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan tavoitteen vastaista, että pakolainen, joka hakemuksentekoaikana oli ilman huoltajaa tuleva alaikäinen mutta joka on tullut menettelyn aikana täysi-ikäiseksi, voisi vedota tähän sääntökseen ilmaan minkäänlaista ajallista rajoitusta saadakseen oikeuden perheenyhdistämiseen, hänen on tehtävä tätä oikeutta koskeva hakemuksensa kohtuullisessa ajassa. Tämän kohtuullisen ajan määrittämiseksi ratkaisu, johon unionin lainsäätäjät on päättänyt vastaavassa, tämän direktiivin 12 artiklan 1 kohdan kolmannessa alakohdassa tarkoitettussa asiayhteydessä, voi toimia ohjeena siten, että on katsottava, että mainitun direktiivin 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan perusteella esitetty perheenyhdistämistä koskeva hakemus on lähtökohtaisesti tällaisessa tilanteessa esitettävä kolmen kuukauden kuluessa siitä päivästä, jolloin asianomaiselle alaikäiselle on tunnustettu pakolaisasema.
- 62 Muista päivämääristä, joita tässä menettelyssä on ehdotettu sen arvioimiseksi, voidaanko pakolaista pitää alaikäisenä, todettakoon yhtäältä, että jäsenvaltion alueelle saapumisen päivämäärää ei lähtökohtaisesti voida pitää ratkaisevana tältä osin direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa säädetyn perheenyhdistämistä koskevan oikeuden ja pakolaisaseman, jonka tunnustamisen edellytyksenä on, että asianomainen tekee kansainvälistä suojelua koskevan hakemuksen, välillä vallitsevan erottamattoman yhteyden vuoksi.
- 63 Siltä osin kuin toisaalta on kyse perheenyhdistämistä koskevan hakemuksen jättämispäivämäärästä ja siitä tehdyn päätöksen päivämäärästä, on riittävää todeta, että edellä 55 kohdasta käy ilmi, että direktiivin 2003/86 10 artiklan 3 kohdan a alakohdassa säädetty oikeus perheenyhdistämiseen ei voi riippua ajankohdasta, jolloin toimivaltainen kansallinen viranomainen tekee virallisen päätöksen, jolla tunnustetaan perheenkokoajan pakolaisasema. Tilanne olisi nimenomaan tällainen, jos jotakin näistä ajankohdista pidettäisiin ratkaisevana, kun otetaan huomioon, että – kuten edellä 50 ja 51 kohdassa on todettu – perheenkokoaja voi tehdä perheenyhdistämistä koskevan hakemuksen vasta sen jälkeen, kun on tehty päätös, jolla hänelle tunnustetaan pakolaisasema.

- 64 Kaiken edellä esitetyn perusteella esitettyyn kysymykseen on vastattava, että direktiivin 2003/86 2 artiklan f alakohtaa, luettuna yhdessä sen 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan kanssa, on tulkittava siten, että kolmannen maan kansalaista tai kansalaisuudetonta henkilöä, joka oli alle 18-vuotias saapuessaan jäsenvaltion alueelle ja jättäessään turvapaikkahakemuksen tässä valtiossa mutta joka turvapaikkamenettelyn kuluessa tulee täysi-ikäiseksi ja jolle myönnetään tämän jälkeen pakolaisasema, on pidettävä tässä säännöksessä tarkoitettuna alaikäisenä.

Oikeudenkäyntikulut

- 65 Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely unionin tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat aiheutuneet muille kuin näille asianosaisille huomautusten esittämisestä unionin tuomioistuimelle, ei voida määrätä korvattaviksi.

Näillä perusteilla unionin tuomioistuin (toinen jaosto) on ratkaissut asian seuraavasti:

Oikeudesta perheen yhdistämiseen 22.9.2003 annetun neuvoston direktiivin 2003/86/EY 2 artiklan f alakohtaa, luettuna yhdessä sen 10 artiklan 3 kohdan a alakohdan kanssa, on tulkittava siten, että kolmannen maan kansalaista tai kansalaisuudetonta henkilöä, joka oli alle 18-vuotias saapuessaan jäsenvaltion alueelle ja jättäessään turvapaikkahakemuksen tässä valtiossa mutta joka turvapaikkamenettelyn kuluessa tulee täysi-ikäiseksi ja jolle myönnetään tämän jälkeen pakolaisasema, on pidettävä tässä säännöksessä tarkoitettuna alaikäisenä.

Allekirjoitukset